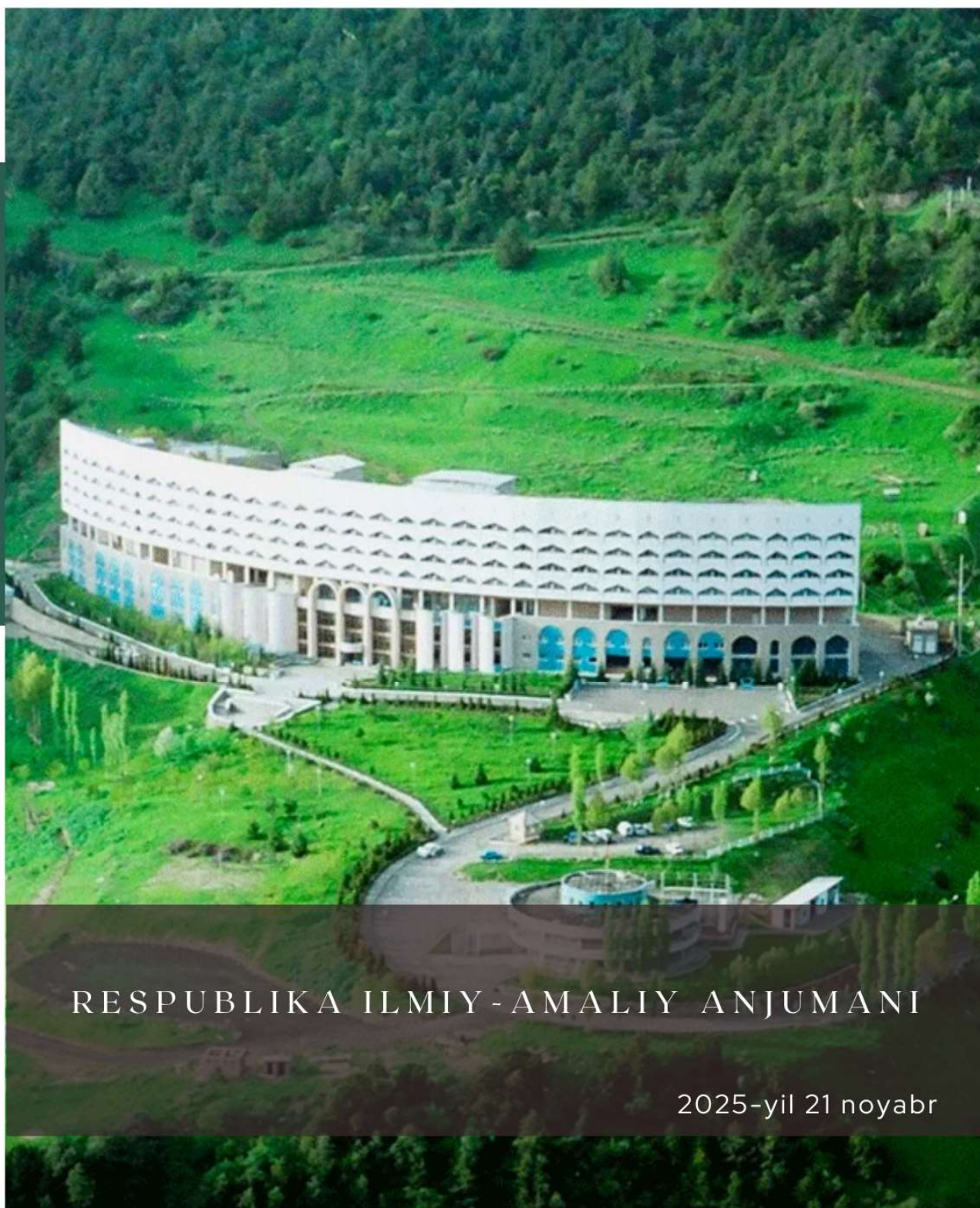

KONFERENSIYA

“JIZZAX VILOYATI IJTIMOIIY-IQTISODIY
RIVOJLANISHINING ASOSIY
YO’NALISHLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR”

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

2025-yil 21 noyabr

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY
UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI**

**JIZZAX VILOYATI IJTIMOIIY-IQTISODIIY
RIVOJLANISHINING ASOSIIY YO‘NALISHLARI:
MUAMMO VA YECHIMLAR**
*mavzusidagi Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari
to‘plami*
(2025-yil 21-22-noyabr)

JIZZAX-2025

Jizzax viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami – Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali Iqtisodiyot va turizm kafedrası, 2025-yil 21-22-noyabr. 557-bet.

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari sohasidagi innovatsion tadqiqotlar aks etgan.

Globalashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur‘atlar bilan rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e‘tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarni qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma‘ruza tezislari to‘plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo‘nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas‘ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., t.f.n., dots. Baboyev A.M.

Tahrir hay‘ati a‘zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), prof. Abduraxmanov R.A., p.f.f.d.(PhD) Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD), dots. Alibayev S.X., t.f.f.d.(PhD), dots. Abdumalikov A.A, p.f.f.d.(PhD) Hafizov E.A., f.f.f.d.(PhD), dots. Sindorov L.K., t.f.f.d.(PhD), dots. Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD) O‘ralov A.I., p.f.n., dots. Aliqulov S.T., t.f.f.d.(PhD) Kuvandikov J.T., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Sharipova S.F., Jo‘rayev M.M.

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma‘ruza tezislarning mazmuni, undagi statistik ma‘lumotlar va me‘yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas‘uldirlar.

6. Karimova X. A. Q. XITOYDA ENERGETIKA SOHASI TERMINLARINI STANDARTLASHTIRISH TIZIMI //XXI Asr: Fan va ta’lim masalalari (XXI Век: Вопросы науки и образования). – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 73-88.
7. Tadjibayeva L., Valijonov U., A’zamova A. IQLIM O ‘ZGARISHINING SANOATGA TA’SIRI VA UNI KAMAYTIRISH CHORA-TADBIRLARI //Современные подходы и новые исследования в современной науке. – 2025. – Т. 4. – №. 3. – С. 18-23.
8. Komilovich E. M. et al. ENERGETIKA BOZORI VA YASHIL IQTISODIYOTGA O ‘TISH //BILGI ÇEŞMESI. – 2025. – Т. 1. – №. 8. – С. 174-181.

YOG‘-MOY SANOATI KORXONALARIDA SOLIQ AUDITINI AXBOROT TAHLILIY TA’MINOTI

A’zamova Aziza Olimjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

Auditorlik hujjatlarining ahamiyati qator omillar bilan izohlanadi. Eng avvalo, ular auditor xulosasini tasdiqlovchi dalillarni taqdim etish zarurati bilan bog‘liq. Shu bilan birga, ushbu hujjatlar auditorlik tekshiruvi jarayonida amalga oshirilgan har bir bosqichni yoritib beradi. Auditorlik hujjatlarida, shuningdek, tekshiruvning amaldagi audit standartlariga muvofiq olib borilgani to‘g‘risida ma’lumotlar qayd etiladi. Bu ma’lumotlar ham tashqi, ham ichki sifat nazorati nuqtai nazaridan muhim hisoblanadi.

O‘zbekiston amaliyotida auditorlik faoliyatida ishchi hujjatlarning tuzilishi, miqdori va shakli masalalari doimiy diqqat markazida turadi. Buning sababi — auditorlik xizmatlarining sifati va samaradorligini tashqi nazorat qilish jarayonida, shu jumladan, hujjatlarda ma’lumotlarni to‘liq va aniq aks ettirish talab qilinishidir.

“O‘zbekistonda ham auditorlik faoliyatini takomillashtirish va shaffofligini oshirish maqsadida, ishchi hujjatlarning standartlarga muvofiqligi va ulardagi ma’lumotlarning yetarliligi ustuvor vazifa sanaladi”[1].

Xalqaro auditorlik standartlarining (XAS) joriy etilishi yuqorida ta’kidlangan muammolarni yanada murakkablashtirdi, chunki ular nafaqat tashkilotchilik, balki metodologik jihatdan ham qo‘shimcha talab va topshiriqlarni oldiga qo‘ydi. Biroq, normativ-huquqiy bazaning takomillashishi va standartlarni amalda tatbiq etish audit hujjatlarini shakllantirish jarayonini soddalashtirdi hamda tashqi va ichki sifat nazoratini oshirishga xizmat qildi. Bu o‘z navbatida auditorlik faoliyatining shaffofligi va samaradorligini mustahkamlashga imkon berdi.

Ishchi hujjatlar quyidagi maqsadlarda qo‘llaniladi: auditni rejalashtirish va uni amalga oshirish jarayonida; bajarilgan ishlar ustidan joriy nazorat o‘tkazishda; auditor xulosasini tasdiqlovchi dalillarni yozishda.

Auditorning ishchi hujjatlariga quyidagi talablar qo‘yiladi:

- ular audit jarayonining umumiy tushunishini ta‘minlash uchun yetarlicha to‘liq va mufassal shaklda taqdim etilishi kerak;
- kelgusidagi tekshiruvlar uchun muhim auditorlik masalalari bo‘yicha ma‘lumotlarni saqlab qolishi zarur;
- auditni samarali rejalashtirish va o‘tkazilishini qo‘llab-quvvatlashi lozim;
- auditorlik guruh a‘zolarining mas‘uliyatini ta‘minlashi kerak;
- ichki va tashqi sifat nazoratini amalga oshirish uchun imkoniyat yaratishi kerak.

Auditorlik hujjatlariga, shuningdek, tekshirilayotgan tashkilotning hujjatlaridan muhim qismi yoki nusxalari kiritilishi mumkin. Biroq, ishchi hujjatlar iqtisodiy subyektning buxgalteriya yozuvlarining o‘rnini bosmasligi lozim. Masalan, xatosiz va o‘z vaqtida rasmiylashtirilgan boshlang‘ich hujjatlarning nusxalarini ishchi hujjatlar tarkibiga kiritish ma’noga ega emas.

Xalqaro tajribada ishchi hujjatlar uchun yagona standart shakllar belgilanmagan bo‘lib, har bir auditorlik kompaniyasi o‘zining hujjatlar ro‘yxatini mustaqil belgilaydi. Biroq, xalqaro audit standartlariga amal qilish audit jarayoniga, shu jumladan ishchi hujjatlarning tuzilishi va mazmuniga birxil va tizimli yondashuvni ta‘minlaydi.

Auditorlik faylini shakllantirish tartibini xalqaro audit standartlariga muvofiq batafsil ko‘rib chiqishda bir qator afzalliklarini alohida ta‘kidlash lozim. Xususan, ko‘pgina standartlarda “Auditorlik hujjatlari” nomli alohida bob mavjud bo‘lib, unda auditor belgilangan masala bo‘yicha qanday ishchi hujjatlarni tayyorlashi kerakligi batafsil yoritilgan. Auditorlik tekshiruvining asosiy bosqichlari shartli ravishda ajratilgan, chunki audit standartlari talablariga muvofiq auditorlik protseduralarini rejalashtirish va qayta ko‘rib chiqish butun audit jarayoni davomida izchil amalga oshirilishi zarur. Bu, o‘z navbatida, auditning sifatini ta‘minlash hamda auditorlik faoliyatining mukammalligini oshirish imkonini beradi. Har bir auditorlik tashkiloti ushbu hujjatlar ro‘yxatini moliyaviy-xo‘jalik faoliyatning xususiyatlari, tekshirilayotgan subyektning sohasi va xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘z talablari asosida kengaytirishi mumkin.

“Auditorlik hujjatlariga oxirgi bosqichda kiritiladigan o‘zgartirishlar odatda ma‘muriy va texnik xususiyatga ega bo‘lib, ularga eskirgan hujjatlarning chiqarilishi, hujjatlarning muvofiq tartibga keltirilishi, ishchi hujjatlarga tegishli manbalar va havolalarning aniq ko‘rsatilishi kiradi”[2]. Bu jarayonlar audit hujjatlarining mukammalligini va ularning qonuniylik hamda sifat standartlariga mosligini ta‘minlashga qaratilgan.

Auditor ishchi hujjatlarni yagona faylda jamlaydi va xulosa imzolangan sanadan so‘ng belgilangan muddat ichida yakuniy faylni rasmiylashtirish jarayonini yakunlaydi.

“Auditorlik dalillarining zamonaviy tushunchasi XX asrning 30-yillarida shakllana boshlagan bo‘lib, bu jarayon T. Li va M. Azemning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan. O‘sha davrda auditorlar tashqi manbalardan olingan ma‘lumotlar sifatiga baho berish, jismoniy kuzatuv amalga oshirish va ichki nazorat tizimini tahlil qilish vazifalarini bajarishlari lozim edi.

F. L. Defliz, G. R. Djenik va M. B. Xirshning ishlarida esa auditorlik dalillari — buxgalteriya hisobotlari bilan bog‘liq asosiy ma‘lumotlar hamda auditor tomonidan to‘plangan, moliyaviy hujjatlar asosida chiqarilgan xulosalarni tasdiqlash yoki rad etish uchun zarur bo‘lgan tasdiqlovchi axborot sifatida qaraladi”[3]. Bu dalillar auditorlik xulosasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

I. Qo‘ziyev “auditorlik dalillarini ma‘lum bir faktning mavjudligini tasdiqlash yoki rad etishga xizmat qiluvchi faktlar sifatida qarab, shuningdek, buxgalteriya hisobotining ishonchliligi bo‘yicha xulosa shakllantirish imkonini beruvchi ma‘lumotlarni yig‘ish jarayoni sifatida tushuntiradi”[4]. Bu yondashuv auditorlik amaliyotida dalillarning muhim vazifalarini va ular orqali olinadigan axborotning ahamiyatini yanada ochib beradi.

A. Xotamovning tadqiqotlarida “auditorlik dalillari turli manbalardan, jumladan tekshirilayotgan subyektivning buxgalteriya hujjatlaridan, xodimlaridan va uchinchi shaxslardan olingan ma‘lumotlarni tahlil qilish natijasi sifatida tasvirlanadi. Shu asosda auditor buxgalteriya hisobotining ishonchliligi to‘g‘risida xulosa chiqaradi”[5].

Xorijiy va mahalliy mualliflarning asarlarini monografiyaviy tahlil asosida “auditorlik dalillari” tushunchasining mohiyatiga uchta asosiy yondashuvni ajratish mumkin:

- Birinchidan, auditorlik dalillari — bu auditorning xulosasini to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri deb asoslashga xizmat qiladigan faktlardir;
- Ikkinchidan, auditorlik dalillari — tekshirilayotgan subyektning moliyaviy-iqtisodiy faoliyati haqida tekshirish jarayonida olingan ma‘lumotlar (og‘zaki izohlar, mijoz va uchinchi shaxslar tomonidan berilgan ma‘lumotlar, auditorlik hujjatlari)dir;
- Uchinchidan, auditorlik dalillari — ma‘lum bir iddaoning ishonchliligi tasdiqlash maqsadida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan aniq qadamlar va chora-tadbirlardir.

“Xalqaro audit standartlarida auditorlik dalillarini olish jarayoni 11 ta alohida standartda muntazam tartibda yoritilgan bo‘lib, bu uning audit jarayonidagi muhimligini va katta ahamiyatini ko‘rsatadi. Bu standartlar auditorga dalillarni to‘plash, tahlil qilish va baholash bo‘yicha aniq yo‘riqnomalarni taqdim etadi. Shu tariqa, dalillarning ishonchliligi va yetarliligini ta‘minlash orqali auditorning xulosalari moliyaviy hisobotlarning haqiqatga muvofiqligi va ishonchliligi haqidagi bahoga asos bo‘ladi”[6]. Audit kontseptsiyasida ham dalillarni to‘plash va ularga asoslangan qarorlar qabul qilish auditning eng muhim bosqichlaridan biri sifatida e‘tirof etilgan.

Bundan tashqari, dalillarni olishning tizimli va metodologik yondashuvi audit sifatini oshirish, xatolarni va soxtalashtirishlarni aniqlash imkonini beradi. Shuning uchun, auditorlik dalillari va ularni to‘plash jarayoniga oid xalqaro standartlar auditorlik amaliyotining fundamental asoslaridan biri bo‘lib, har bir auditor bu normalarga qat’iy amal qilishi shart.

Auditor buxgalteriya hisobotini tuzishda qo‘llaniladigan asosiy xulosalar (ya’ni, hisobotni shakllantirishdagi belgilangan mulohazalar) ni tasdiqlash yoki rad etish maqsadida yetarli va ishonchli auditorlik dalillarini to‘plashi shart. Bu dalillar

auditorlik tekshiruvi jarayonida qabul qilinadigan qarorlar va yakunda shakllantiriladigan xulosa uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Xalqaro standartlarga muvofiq, auditor ushbu dalillarni tekshirishning barcha bosqichlarida — rejalashtirish, amalga oshirish va baholash jarayonlarida — tizimli tarzda yig‘ishi lozim.

Iqtisodiy subyekt tomonidan auditorga taqdim etiladigan axborot ishonchliligi, to‘liqligi, aniqligi va dalillarni yig‘ish hamda auditorlik faylni shakllantirish uchun yetarli ekanligi nuqtai nazaridan baholanadi.

Agar turli manbalardan olingan dalillar bir-biri bilan muvofiq kelmasa yoki ma’lumotlar ishonchliligi yuzasidan shubhalar yuzaga kelsa, auditor bu ziddiyatlarni bartaraf etish uchun qanday qo‘shimcha auditorlik amallari talab etilishini aniqlashi va bunday ma’lumotlarning auditning boshqa jihatlariga ta’sirini tahlil qilishi lozim.

Auditorlik dalillarini olish jarayoni har bir auditorlik topshirig‘iga xos bo‘lib, bu jarayon tizimli, maqsadli va aniq yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak; ya’ni dalillarni yig‘ish tasodifiy yoki byetartib ravishda amalga oshirilmaydi.

Auditor tomonidan dalillar shaklida foydalaniladigan axborot belgilangan talablarga javob berishi lozim — hajm jihatidan dalillarning yetarliligini, sifat ko‘rsatkichlari jihatidan esa amalga oshirilgan auditorlik amallarining tegishliligi va ishonchliligini ta’minlashi shart.

“A. Arens va J. Lobbek tomonidan ishlab chiqilgan axborot xususiyatlarining tasnifi — mazmuni va ilmiy yondashuvi jihatidan xalqaro moliyaviy hisobot standartlari hamda axborot sifatini baholashga oid umume’tirof etilgan metodologik yondashuvlarga to‘la mos keladi. Ushbu klassifikatsiya axborotning turli xil tavsiflarini tizimlashtirish orqali uning amaliy ahamiyatini oshiradi va istiqbolda axborotdan foydalanuvchilar — auditorlar, tahlilchilar, boshqaruvchilar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun tushunarli va qabul qilinishi oson bo‘lgan shaklda taqdim etiladi. Shu jihatdan, Arens va Lobbek tomonidan taqdim etilgan model nafaqat nazariy jihatdan asoslangan, balki amaliyotda keng qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan qo‘llanma sifatida ham ahamiyat kasb etadi”[7].

Auditor dalillarning sifatini baholashda o‘zining kasbiy mulohazalariga tayanadi. Shu jihatdan, auditorning yuqori malakaligi va kasbiy tajribasi audit jarayonida talab etiladigan muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Auditorlik dalillarining sifatligi, yetarliligi va o‘zaro muvofiqligi nafaqat auditorning o‘zi, balki audit guruhi a‘zolari tomonidan ham maslahatlashuvlar orqali, shuningdek, topshiriqning bajarilish sifatini nazorat qiluvchi shaxs tomonidan ham baholanadi.

Shuningdek, auditorlik topshirig‘i natijalari bo‘yicha asosli auditorlik xulosasini shakllantirish maqsadida yetarli va to‘g‘ri auditorlik dalillarini to‘plash zarur bo‘ladi. Bu esa quyidagi muhim shartlarning bajarilishiga bog‘liq:

– Auditorlik dalillari turli tashqi va ichki manbalardan olingan ma’lumotlar asosida shakllanishi lozim. Axborotning ishonchliligi yoki to‘g‘riligi obyektiv va mustaqil shaxslarning guvohliklari bilan kafolatlanadi. Shu bilan birga, tekshirilayotgan korxonaning ichki manbalaridagi ma’lumotlarni baholashda auditor ichki nazorat tizimiga tayangan holda qaror qabul qilishi kerak;

– Auditorlik dalillari mazmunan maqbul va o‘z vaqtida bo‘lishi lozim, bu ularning sifatini tasdiqlaydi. Maqbullik dalillarning moliyaviy hisobotning muayyan sifat jihatlariga mosligi bilan ta‘minlanadi. O‘z vaqtida bo‘lish esa amaliyotlarning bajarilgan vaqti va auditorlik o‘tkazilayotgan davrning vaqt doiralarini hisobga olishni nazarda tutadi. Dalillarning sifatini baholashda auditorning kasbiy mulohazasi muhim rol o‘ynaydi;

– Auditorlik dalillarini kollektiv ravishda baholash, ya‘ni auditorning kasbiy mulohazasi asosida maslahatlashuvlar o‘tkazilishi ularning sifatini ta‘minlashga xizmat qiladi;

– To‘plangan dalillarni tahlil qilar ekan, auditor ular orasida ziddiyatlarni aniqlashi, bu ziddiyatlarning sabablari va xususiyatini o‘rganishi lozim. Auditorlik xulosasini asoslash uchun ishonchli va yetarli dalillarni olish maqsadida tekshiruv rejasiga muvofiq maxsus auditorlik tartib-taomillari ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi, ular muayyan vaziyatlarda tegishli sifatga ega bo‘lishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Isaev, Fakhriddin. "Солик текширувлари: аудит самарадорлиги таҳлили." *Economics and Innovative Technologies* 11.1 (2023): 394-401.
2. Инжинова, Г. Д., Л. Ц. Бадмахалгаев, and Б. Д. Басхамджиева. "Система аудита и налогового учета в организации и их взаимосвязь." *Экономическая политика и финансовые ресурсы* 3.3 (2024): 55-61.
3. Гурьева, Татьяна Михайловна. "Сущность налогового аудита." *Налоги* 4 (2007): 23-26.
4. Қўзиев, И., and Ф. Очилов. "АУДИТОРЛИК ХУЛОСАСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТАҲЛИЛИЙ АМАЛЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ." *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting* 4.04 (2024): 40-46.
5. Хотамов, А. "Аудитнинг халқаро стандартлар асосида молиявий ҳисобот аудити ҳисоботи ва хулосасини тайёрлаш, тузиш ва тақдим этишни такомиллаштириш." *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting* 1.4 (2021): 1-9.
6. Moeckel C. L., Plumlee R. D. Auditors' confidence in recognition of audit evidence // *Accounting Review*. – 1989. – С. 653-666.
7. Kruglyak Z. I., Shvyreva O. I. Improving the Russian Regulatory Basis for International Financial Reporting Standards-based Qualitative Characteristics of Financial Information // *Journal of Applied Economic Sciences*. – 2017. – Т. 12. – №. 8.